

Az írás és olvasás rítusai – irodalmi tartamgyakorlatok

Mostanában sok szó esik arról, hogy amit korábban irodalmon kívülinek, illetve az irodalom küliügeinek tartottunk, azokról rendre kiderül, hogy nagyon is „belügyek”. Az általam javasolt gyakorláskutatás nem a szociológiai, intézményi vagy gazdasági környezet irányában kívánja tágítani az irodalom (és irodalomtudomány) mozgásterét, hanem az interpretáció diszkurzív gyakorlatától elütő figyelemgyakorlatok irányába.

Az írás és olvasás rítusairól olyan állandósult pózok és gesztusok juthatnak eszébe valakinek, amilyenekről Italo Calvino ír a *Ha egy téli éjszakán egy utazó...* című regényének nyitányában: a karosszékből ülés, a jógázó testhelyzetben, sőt lóháton történő olvasás, vagy a megemelt láb mint az irodalom élvezetének első feltétele stb. Jómagam a rítust egyszerűen bejártott gyakorlásként értem, amilyen például a (mi kultúránkban domináns) diskurzus, illetve annak nem diszkurzív gesztusokkal ritmizált alternatívái: úszás, egy pajtafödém felsarazása és más, kezét, szemet, fület, lábat igénybe vevő figyelemgyakorlatok.

Kicsit leegyszerűsítve azt is mondhatnám, hogy e gyakorlatok révén dolgozószobáiból, könyvtáriból, iskolaiból vagy egyetemi-kutatói intézetiből szabadtérivé kívánjuk változtatni az írás és olvasás gyakorlatát. Ezért az, amiről ma beszélni szeretnék, nem annyira tanórára való, hanem inkább gyakorlótáborba – eddig a turista forgalomtól távol eső hegyi sátoztáborral, illetve a szigetszentmiklósi Duna-parttal kísérleteztem egyetemi hallgatók bevonásával.

Az efféle műhelyekben nem szövegek korpuszaként vagy képződéseként kívánom kutatni az irodalmat, mint az irodalomtudomány régebbi és újabb iskolái, hanem gesztusok impulzusaira ráhangoló írás- és olvasásgyakorlatokban. Gesztusnak számít minden olyan emberi és nem emberi moccanás, amely valamilyen történést ritmizál, így az a készség is, amellyel ezekre a késztetésekre mozdulunk. Ha gyakorlás révén közeledünk az irodalomhoz, az írás és olvasás viselkedésművészetté változik: többé nem performatív viszonyletesítéssel artikulált jelenségekre reflektálunk, hanem rituális figyelemgyakorlatokban teremtünk kapcsolatot heterogén ritmusú történésekkel. A kreatív beavatkozás helyett itt a ráhagyatkozás válik fontossá: odafigyelés gesztusokra és ritmusokra, melyek folytán az írásnak, olvasásnak nem annyira értelme, hanem inkább ideje lesz. Ez a gyakorlásidő – Bergson felfogásával ellentétben – nem korlátozódik az egyedül valóságos észleléstartam idejére, hanem annak függvényében, hogy a gyakorlatot milyen gesztusok ritmizálják, több idejű tartamokba, alternatív temporizációk mozgásteréibe jutunk. A gyakorláskutatás etikai edzőtábor, mely az idő(k)beli tájékozódásban tesz bennünket jártasabbá – nem jelölő-szimulákrumok médium-effektusai, hanem figyelemgesztusok, impulzus-rezonancia, illetve gyakorlás révén.

Az olvasást nemcsak hogy „nem kellene mindig elemzésnek vagy értelmezésnek kísérnie, sőt egyáltalán követnie” (ahogy K. L. Pfeiffer R. Schechnerre hivatkozva mondja A mediális és az imaginárius című munkájában), hanem éppenséggel olvasás közben tanulhatnánk meg alternatív ritmusok követését. „Testi segítséget” nyújthat például egy olyan rituális írás- és olvasásgyakorlat, ahol gesztustherápia és rituális tartamközösség hangol az értelmezést meghaladó történésekre. Eddigi kísérleteimben az erőteljes szabadtéri (erdei), il-

letve testi impulzusok útmutatásai segítettek az írás és olvasás mozgásterének kitágításában: a gyakorlótábor résztvevői nem retorikát tanultak, hanem olyan gyakorlatokat, mint például éjszakai néma túra az erdőben, kenyérsütés rőzsetűzzel felforrósított köveken, vagy az olvasóval megtörténő „elbeszélés” egy szerzőpáros szavak nélküli impulzusorozatának követése közben. Azt a gyakorlatot, amikor impulzusokra, késztetésekre ráhangolódó figyelemmoccnásokban gesztusokat tanulunk, gesztusokban válunk jártassá – rituális írásnak/olvasásnak nevezem. Egy ilyen gyakorlatnak, ahogy már jeleztem, nem annyira az értelme, hanem inkább az ideje vagy tartama a fontos: az, hogy ne essem ki a gesztusok ritmusából, és ha kiestem, igyekezzem további gyakorlással visszatérni. Ahogy a műkorcsolyázó vagy a zenész nagyon kifinomult, olykor már-már hihetetlen gesztusokban válik jártassá, amelyek táncként és zeneként történnek meg vele, a rituálisan író és olvasó is rendkívül tartamgazdag ritmusok idejébe kerül figyelemgyakorlatai közben.

Erről a gesztusírásról/gesztusolvasásról mondom, hogy semmiképpen sem fér el a diszkurzív gyakorlat (avagy az irodalomelmélet) mozgásterében. Inkább arról van szó, hogy a diskurzus maga is egy rítus a többi között, amelyekkel szemben nem rendelkezik semmiféle primátussal, és amelyeket nem lehet visszavezetni rá. Más dolog, hogy a mi kultúránkban olyannyira domináns rítussá vált, hogy nagyfokú járatlanságot idézett elő más gyakorlatokban vagy rítusokban. Azért nem mindegy, hogy miben vagyunk gyakorlottak, mert annak a gyakorlatnak (azoknak a gyakorlatoknak) az irányában, amely(ek)ben jártasabbak vagyunk, kialakul egy nehezen leküzdhető lejtésirány, ami úgy hat, hogy bármilyen gyakorlatból könnyű kiesni, illetve visszatérni a bejáratottabbakba. A mi kultúránkban manapság akkor is diszkurzív gyakorlatot végzünk, amikor nem annak lenne az ideje: így válik az imánk szövegeléssé, a szerelmi kapcsolatunk pedig viszonnyá, melyben folytonosan a saját pozíciónkat artikuláljuk. Egy gesztusírásra, gesztusolvasásra sarkalló irodalmi gyakorlókönyvnek az lenne a tétje, hogy a sokféle gyakorlatban szerzett jártasság révén segítsen kitágítani a mozgásterünket. Az ilyenfajta jártasság látszik meg azokon, akik sok irodalmat olvasnak: nem annyira a tudásuk, hanem inkább a viselkedésük változik meg – az, ahogyan figyelni tudnak arra, ami velük, körülötük és a kapcsolataikban történik.

Rituális írás- és olvasásgyakorlatok

Ahhoz, hogy olvasás közben többidejű tartamokat ritmizáló gesztusok késztetéseire tudjunk figyelni, a mi kultúránkban manapság előkészületekre van szükség: a digitális működések, a mentális komputáció és a formális viszonyok mozgásteréből nem lehet gombnyomásra kilépni, hanem csak az azok rítusait kimozdító másféle gyakorlással. Ahhoz, hogy az irodalom olyan lelki gyakorlatokra hívhasson meg, amelyek domináns gesztusainkkal behatárolt időnként gazdag tartamkörnyezettel tágítják ki, szükséges felélesztünk az „idegen”, számunkra begyakorlatlan moccnások impulzusai iránti készségünket. Ebben kívánnak segíteni az olyan bemelegítő gyakorlatok, melyeket leginkább gesztusterápiának nevezhetnénk – az egyszerű játékok figyelmünk egysíkú mozgásteréből „gyógyítanak ki”, miközben jelentéktelennek tetsző, vagy gyakran észrevétlenül maradó történésekbe vonnak be, és segítenek azok idejében maradni. Amikor velük kísérletezel, semmit se akarj teljesíteni, hanem csak éberrel figyelj arra, amit történni engedsz. Ha gyakorlat közben társaid is lesznek, igyekezz figyelembe venni őket. Ne valamely ambíció kivitelezésében számolj velük, hanem tégy próbát egy közös tartam keresésére.

A gyakorlatok szabadtéri munka formájában végzendők, s az egyes gyakorlatok során jó egyáltalán nem beszélni. Legfeljebb eleinte a gyakorlat befejezése után kerülhet sor rövid beszélgetésre, de akkor is inkább csak arra szorítkozva, hogy mi történt gyakorlás közben. Ahogy pedig mind jobban oda tudunk figyelni arra, ami éppen történik, az utólagos megbeszélés fokozatosan veszíteni fog jelentőségéből, vagy el is marad.

Az a legajánlottabb, ha a gyakorlatleírások útmutatásait olyan gyakorlatvezető időzíti (eldönti, hogy melyiket mikor közli), aki már egyszer – nem vezetőként – részt vett gyakorlótáborban.

Maradj a cipőidben!

Minden résztvevő beáll egy-egy választott fa alá, egészen közel a törzshöz, és onnan néz fel a korona csúcsa felé az ágak között. Sokkal hosszabban szemléli így a fát annál, mintha faként akarná azonosítani vagy megállapítani bizonyos jelekből, hogy milyen fajta. Akár két hosszú percig is tartson a fa alatti felfelé nézés, de anélkül, hogy a gyakorlatot végző órával mérné az időt. Mikor a fa elkezd meglepő, vagyis tartamodús lenni, a szemlélő kilép a cipőiből, pontosan úgy hagyva azokat, ahogyan ott állt bennük; s miután néhány lépésnyire eltávolodik, visszafordul. Most arra figyel, hogy már nincs ott a fa alatt: üresek a cipői. Meg fogja döbbeneni a pillanat kibeszélhetetlen kincse. És a veszteség. Igyekeztek hát vissza a cipőibe, hogy amíg a fa alatt van, ott is maradjon. Ha pedig mégis azt veszi észre, hogy elkalandozott, ne ennek okán töprengjen, hanem a figyelmét is „léptesse vissza a cipőibe”.

Legalább háromszor álljon mindenki a fa alatt, és háromszor az üres cipők előtt.

Másik változat:

Fogj egy jó könyvet, ülj ki egy bokor árnyékába, s olvasd el figyelmesen néhány sort. Azután tedd le a könyvet a före, gyere el onnan néhány lépésre, és nézd meg, hogy nem vagy a bokornál, hogy csak a szél forgatja a lapokat. Ha ezt elvégzed néhányszor, segíteni fog abban, hogy megtanulj vigyázni – olvasás közben is – a történések idejére. (1)

A hídlábak és az utas

Ha a csoport tagjai félnek a patakból kikandikáló kövekre térdelve-támaszkodva kipróbálni a hidjárast, keressenek selymes pázsitot a part mentén húzódó bozótoson kívül.

Mindenki lehúzza a cipőt, zoknit, s mezítláb, a térdükre és a tenyerükre támaszkodva állnak körbe a hűvös fűvön. A fejüket csak annyira emeljék föl, hogy lássák a sok kart meg lábat, amint eleven állványzatként felsorakoznak.

Mínthogy a lapockák és a medence között hátuk a saját súlyától is hajlamos behajlani, igyekezzenek kiegyenesíteni a gerincüket, sőt enyhén domborítani is akár, hogy alkalmassá legyen a teherviselésre. Maradjanak így egy darabig, hadd süssön rájuk a nap, és cirógassa rajtuk a szél a pólot vagy a meztelen hátakon rezzenő szőrszálakat.

Az legyen az első utas, aki a legkönnyebb. Egy vékony csontú lány induljon meg a hídon, úgy egyensúlyozva, hogy egyik lábával mindig medencecsontra, a másikkal mindig lapockákra lépjen.

Talpa keresse a biztonságos helyezkedést, ügyelve, hogy sarka ne fűrődjön a lapockák közé, se ne csúszson előre a nyakszirtekre. Még így is előfordulhat, hogy ki-kilendül néha, s ilyenkor sietősen kell megtennie a következő lépést, anélkül, hogy megfontolhatná. Lába csattan, dőndül a bordákon, vállakon; kapaszkodó lábujjai felgyűrnek a bőrt vagy ör-

Az olvasást nemcsak hogy „nem kellene mindig elemzésnek vagy értelmezésnek kísérenie, sőt egyáltalán követnie” (ahogy K. L. Pfeiffer R. Schechnerre hivatkozva mondja A mediális és az imaginárius című munkájában), hanem éppenséggel olvasás közben tanulhatnánk meg alternatív ritmusok követését. „Testi segítséget” nyújthat például egy olyan rituális írás- és olvasásgyakorlat, ahol gesztusterápia és rituális tartamközösség hangol az értelmezést meghaladó történésekre.

vényszerű nyomokat csavarnak bele, míg újra bele nem talál a kiegyensúlyozott léptek ritmusába.

Így járja be útját a hol csontosabb, hol párnásabb hátakon, végül pedig saját helyére visszaérve utasból változzék újra hídlábbá.

A hídlábak várják az utast, kövessék el-elbizonytalanodó vagy bátorodó lépteit, s összeszedettségükkel segítsék az éppen megterhelt társukat, mintegy belekapcsolódva kitarásába. Hogyha a karjai inognak, ők is feszítsék meg a karjukat; ha a medencéje süllyed, mindannyian vonják összebb a térdüket. Körben haladva egyszerre mindegyik hídláb útra kel, és valamennyien hordozzák is egymást. Aki túl nehéznek bizonyul, medvejárásban tegye meg az utat a hídon, s így a súlyát, melyet egyik-másik hídláb bizonyára nem bírna el, egyszerre mindig két hordozó közt ossza meg. Ha egy különösen nehéz utas kerül sorra, várjon, míg a hídlábak döntenek: aki úgy érzi, nem bírná el az eddigieknél jóval súlyosabb utast, nyugodtan álljon fel. Ha marad elég hídláb ahhoz, hogy a várakozó utas elindulhasson, akkor rajta, menjen. Ha pedig nem, akkor be kell érnie a hídláb-szerepével.

Az olvasás kockázata

A résztvevők szerzőpárosokat alkotnak, majd ki-ki elvonul a társával, hogy előkészítsen egy rövid, szavak nélküli történetet, ami egyenként fog megtörténni a többi szerzővel mint olvasóval. Kiválasztják a színhelyeket, begyűjtik a kellékeket, s közben gesztusokat, mozdulatokat idéznek fel és beszélnek el egymásnak, hogy azokból építsék ki az olvasmány idejét. A tét az, hogy kitalálják, miként indíthatják olvasóikat erre vagy arra a mocnásra anélkül, hogy beszélnének velük. Az olvasók vállalni fogják az olvasás kockázatát: feltétlenül engedelmessékednek minden készletnek.

A ráhagyatkozás azzal segíthető elő, ha bekötik az olvasó szemét, s így minden mozdulatában ráutalt lesz a szerzők eligazító impulzusaira: például, amikor hepehupás kaszálon szaladnak vele kézen fogva, hirtelen irányváltásokkal; amikor kinyújtóztatják és lehengerítik a rét egy hajlatán; ha menta és kakukkfű-ágyba fektetik, s takaróként ugyanilyen illatos füvekkel szórják be az arcát.

Meglehet, hogy egy másik történetben a bekötött szemű olvasó öreg, szakállas fenyőre mászik fel, s majd vissza úgy, hogy egyik szerző a kezeit vezeti alkalmas fogódzókhoz, és a fejét óvja az ágakba ütközéstől, miközben a másik a lábait indítja megbízható állások felé.

Olyan olvasmány is születhet, amely azzal kezdődik, hogy az olvasó – a szerzők példáját követve – fürdőruhába öltözik, aztán izgalmas vízi parádé következik (bekötött szemmel) a pataokban: gátépítés, padmalykutató, vízesés-mászás, lebegés, lassú elmerülés, majd felszínre bukkanás. Ha van rá mód, a szerzők vízi szekérral szállíthatják hűséges olvasójukat a történet végére: hátára fektetve két kezénél fogva vontatják maguk után a biztos révig.

És ki tudja, még hány egyéb történetet „beszélnek el” a leleményességükről híres meszeszerzők?

A kockázat tanulható. Alapfokon birkózás az erős szorongással, középfokon az elszántság biztonsága. Felsőfokon tartamgazdagság: annak a készségnek a begyakorlása, hogy utána induljunk ellenőrizetlen impulzusoknak, kimozdulva megszokott ritmusainkból. Miközben hagyjuk folyni a történet idejét, kipróbálható gyakorlatokkal gazdagodunk. A kockázat olvasása megtanít úgy hagyatkozni rá a másokra, mintha ő is én volnék, és elfogadni, hogy az önmagamra hagyatkozás végtelenül kockázatos.

Ezek a gyakorlatok a történés rituális megközelítését szorgalmazzák – nem irányított és megfigyelt folyamatok reprezentációit keressük, hanem az események idejét. Figyel-műnket gesztusok begyakorlásában eddük, és ezáltal próbálunk kapcsolatot teremteni a környezetünkkel, egymással és önmagunkkal. Az így szerzett és/vagy felelevenített jár-

tasság ugyanolyan alapvető feltétele az írás és olvasás irodalmi gyakorlatának, mint a természetes nyelv ismerete. A gyakorlástudományban a szó sem nyelvészeti értelemben vett szimbolikus jelölő, hanem gesztusok mozgástere: aki irodalmat ír vagy olvas, annak a figyelme impulzív gesztusok között tájékozódik.

Ezért a nyomtatott olvasmányok kézbevételekor sem szabad felednünk a gesztusterápiában és a rituális tartamközösségekben nyert tapasztalatainkat arról, hogy nem csak diszkurzív aktusok állnak a történés rendelkezésére, hanem valamennyi gyakorlat moccanásai. Ami írás és olvasás közben történik, mindig azon múlik, hogy milyen késztetéseknak enged a figyelmünk, s hogy ezáltal milyen gesztusokban leszünk gyakorlottá. Minthogy tehát ez az irodalomtudomány a modellálható folyamatok helyett viselkedésritmusokat vizsgál, nem meglepő, ha kezét és lábát is igénybe vevő gyakorlatok képezik a „módszertanát”.

Tanulj ráhagyatkozni az olvasmánybeli késztetésekre!

Az irodalom azért segíthet a tartamváltásban, mert nemcsak az írás, illetve olvasás előtti tevékenységhez képest eltérő a ritmusa, hanem maga az írás, illetve olvasás is többféle cselekvés, gyakori átjárásokkal egyikből a másikba. A figyelem mozgásterének kitérését célzó mostani gyakorlat útmutatásai bele vannak foglalva Nadas Péter *Évkönyvből* vett történetbe:

„Gomboszegnek ma negyvennégy lakója van. A harmincas évek végén még kétszázhetvenegy lakója volt. S a mainál kevesebb csak a török hódoltság után, akkor huszonhét ember maradt ezen a középkor óta okmányokban is számon tartott településen.

Lakói, évekkel a mi beköltözésünk előtt, elhagyták ezt a házat. Kivitték őket a kis temetőbe, ahol ezen az utolsó télen még a gesztenyéből ácsolt nagy fakereszt is kifordult a helyéből, meg beköltöztek a közeli városba. A szelektől és viharoktól elmozdított tetőcserepeket senki nem lökte a helyére, a melléképületbe évek óta becsorgott a víz, fölázta a tapasztott földet, nagy repedések keletkeztek rajta, és megtették a magukét a téli szállást kereső egerek is. A falu másik végén, egy elhagyott pajtában találtam pelyvát, összekevertem vízzel és agyaggal, tettem bele egy kevéske tehéntrágyát is ragasztóanyagként. Néhány cserepet fölhúztam, lássam, mit csinálók. Lehánytam az évtizedes szénát, alatta üres borospalackokat találtam, a gazda titokban iddógált. Aztán nekiláttam a tapasztásnak. Láttam már tapasztást régen, de soha nem csináltam.

Amint megtettem az első mozdulatokat, s kenni kezdtem a tenyeremmel a finom, de idegen illatú sarat, a tenyerem csúsza alatt éreztem meg azt az ismeretlen kezet, amely ezt a szénapadlást évekkel, évtizedekkel ezelőtt rendszeren és szakszerűen fölsarazta. Miként egy őskori lelet. Csúszott a tenyerem a tenyerének negatívján. Tenyerem párnája tenyerének helyére illeszkedett. Libabőrös lettem e régvolt tenyérpárna érzékelésétől. Mentem utána. Előtte még a szomszédaimat faggattam, miként kell csinálni, de tőle tanultam meg, aki előttem megcsinálta. A tanulásnak ilyen mélységesen mély élményével még soha nem ajándékozott meg a sors. Boldog lettem tőle és elővigyázatos. Azon voltam, hogy úgy tegyem a dolgom, amiként ő is tenné. A tenyeremmel tettem eleget annak az útmutatásnak, amit a tenyerével adott, és ez lett a műveletről, s ezáltal az életéről való tudásom.” (Nadas Péter: *Évkönyv*. Budapest, Szépirodalmi 1989. 95–96.)

Úgy kövesd Nadas Péter írásának útmutatásait, ahogy a tenyér követte a sarazásban. (Ne haladj tovább, amíg meg nem próbálsz!)

Az olvasni tanulni ez a kiváló iskolája váltakozó figyelemgyakorlatok ritmusaiba kalauzol, miközben fokról-fokra megerősít az útmutató impulzusokra hagyatkozásban.

Egyéni írásgyakorlat

Írj meg néhány gesztust egy vízi mozgástérből!

Példák korábbi gyakorlatokból:

A tenyerek gyakorlott élei tökéletesen záródnak, mikor kétmarkú kupám kiemelem a forrásból. Csorog, csöpög a patyolat fölőleg, míg nyelem a szükséges kortyokat. Jó íze van, minden mellékíz nélkül. A sekély kút gödrében látom a felszín rebbenő hártáját. Újra bemelem a kupát, s vizét arcomhoz emelem.

Ahogy eloldozáskor egyszerre csörög és döng a kikötőlánc a tutaj deszkáján. Két, hegyükkel enyhén összetartó gerendára szegeztük a fedélzetet, s a felhajtóerőt megtoldottuk egy jól felpumpált autógumival. Hosszú fűzfardakkal töltük az alkotmányt fel és le a keskeny folyón, ismerős zátonyokat kerülgetve, s a halászat szükséges csendjében sokszor és sokáig hallgattuk a tutajozás összetéveszthetetlen neszeit. Ahogy a rúd rostjain tompán fölzigeg a kavicsos homok, ahogy erős lökésekkor csilingelnek az orrnál szétválasztott tarajos hullámok, aztán a tolásszünetben visszatoccsanó tutajtest, és a zajtalan siklásba bele-belepittyenő utcésepegés.

„Mint alvadt vérdarabok, / úgy hullnak elé/ ezek a szavak.”

– József Attila, a szenvedő

Bókay Antal szerint érett korszakában József Attila túljut jón és rosszon, következőképpen az etikán is. (vö. *Bókay*, 2005, 106.) Számomra meglepő, hogy egy poétikatörténeti munka, amely nemcsak az előzményeket vázolja, hanem a költő történetileg kialakított poétikáiról beszél, nem veszi észre, hogy túl lenni – mondjuk Nietzsche módján – jón és rosszon csak egyféle etikának a meghaladását jelenti, és semmiképpen sem az etikának a meghaladását. Nemcsak Spinoza, hanem Lévinas, Foucault és Derrida is „visszatérnek” az etikához: Lévinas a szemtől-szembe viszony teljességet meghaladó eszkatológiáját munkálja a szubjektum védelmében, Foucault önmagunk történeti kritikáját a felvilágosodáskori kanti éthosz Nietzsche utáni felújításaképpen, Derrida pedig az Adomány, illetve a döntés etikájához. Tőlük tanulva, de ugyanakkor el is távolodva tőlük, én az idő(k)beli etikai tájékozódást vizsgálom. (*Berszán*, 2006) Ez a gyakorláskutatás a szenvedő igék jegyében fogant: tevőleges hozzájárulással fordul a nem performatív történések felé, vagyis az elméleti analízissel folytatott vitát leszámítva nem elméleti analízis, hanem gyakorlás révén teremt kapcsolatot az eltérő ritmusú gyakorlatokkal. József Attila költői gyakorlatai is ilyen tájékozódási kísérletek – nem mondom azt, hogy a világban, nem mondom azt, hogy a szubjektumban, nem mondom azt, hogy egy viszonyrendszerben, mert bizonyos mértékig a tájékozódástól függ, hogy miben tájékozódunk. Nem mintha a tájékozódás teremtené mindazt, amiben tájékozódik, inkább csak kapcsolatokat teremt olyan heterogén történésekkel (ritmusokkal), amelyeknek az impulzusai között kell tájékozódnia. A heterogenitás retorikaelméleti kisajátítása folytán azonban ezek a ritmusok az igazság, illetve a törvény tropologikus nyelvének cseréire és a performatív létretorika gesztusaira szűkülnek.

Vajon a szenvedés retorikus folyamat-e? Vajon József Attila mozgásterének kutatásához elégséges-e a retorikaelméleti tájékozódás? A retorikában ugyanis nincs szenvedés – akkor sincs, amikor a késő modern szubjektum válságának poétikai eseményeit vizsgáljuk, még itt is a másképp lét kihívásának impulzusai és az újrakezdés játéka dominálnak. Ha tehát a retorikában csak játék van, illetve (de)konstrukció, és ha a szenvedés József Attilánál nemcsak biográfiai magyarázatként, hanem a versek megírásának és olvasásának gyakorlatában is fontos, akkor mi a kapcsolat egy retorikára alapozott poétika és József Attila költői gyakorlatai között?

József Attilánál a szenvedés mindenekelőtt egyfajta hihetetlenül kifinomult gyakorlottság az észlelő figyelésben. Az „eszmélet” nem merül ki a kognícióban, hanem ugyanolyan fáradhatatlan kitartás a szenvedő igék ritmusában is: „szoktatom szívemet a csendhez”, „Elmémben, mint a fémbe a savak/ ösztöneimmel belemartalak/ te kedves, szép alak”. A vers nem csak jambusokba, képekbe szublimált fájdalom, illetve a vágy szimpatikus retorikai cseréje, hanem odafordulás a fájó moccanásokhoz; nemcsak patológia, nem is csak analízis, hanem gyakorláskutatás: annak vizsgálata, ami „metsz és alakít”. A másik pillantásának anyagává lenni nem retorikai művelet, hanem gyakorlás kérdése – versírás és versolvasás közben is. Szerintem József Attilát azért olvassuk sokszor, mert nemcsak poétikai modelleket dolgozott ki ezekre a történésekre, hanem a verseiben elszenvedte az idejüket. Szenvedésnek lehetett finommá gyakorolt gesztusai erőteljesen

impulzívák vagy késztetőek: ezek anyagává lenni tanulunk József Attila sokszori olvasása közben, amikor a versek idejét ritmizáló gesztusokban gyakoroljuk magunkat. Az olvasás szó szerint edzőtábor, ahol etikai tájékozódást tanulunk: kitartani a történesekkel teremtett kapcsolatban, illetve kimozdulni egyik ritmus tartamából a másikéba.

Vajon milyen fordulat, avagy odafordulás történik az Óda 5. részében („Mint alvadt vérdarabok/ úgy hullnak elé/ ezek a szavak”)?

Mellékdal

A Fogarasi havasok gerincéről ereszkedtem a Nagy-Vist katlanba. Lent már tavasz volt, párolgó erdős hegylábak barnállottak alattam. Mint a krumplipaprikás. Fölöttem ragyogó ég, körül pazar, barokk sziklaerőd és szikrázó hó a meredek lejtőkön. Alpesi óda.

Hirtelen halk zizegés ütötte meg a fülem. Csalás nélkül hallgatóztam.

Tudtam, ez nem a szél, nem is a sziklafalakat paskoló vízesések időnként felerősödő zúgása. Szinte nyugodtan fordultam oda. „Lassan tűnődve”. És reménytelenül.

Ötven lépésnyire tőlem megindult egy lavina. Még alig haladt gyorsabban nálam, de már elkezdte gyűrni maga előtt a rögöket.

Így fordul József Attilánál is az óda szenvedésbe, s ez a változás nem szűkíthető le a tárgyas kép retorikájára. Amit költői etikának nevezek, az a lavinának szentelt idő József Attila verseiben. Nemcsak sodródás, hanem tevőleges együtt járás a lezúduló rögökkel.

Természetesen, lavinaallegóriám értelmezhető retorikusan. De követhető időáldozati olvasásgyakorlatokban is.

Jegyzet

(1) Talán zavar, hogy megmondja neked valaki, mit kell tenned. Nos, ezáltal tényleg megmondja, de nem kényszerít arra, hogy ehhez igazodj. Külső szemlélőként is hallgatható az instrukcióit, vagy éppenséggel kritikai elemzés céljából. Ha viszont eldöntöted, hogy elvégzed a gyakorlatokat, akkor követned kell az útmutatásokat. Gyakorlás közben egyedül a fához fordulj segítségért (a második változatban az olvasott sorokhoz), hogyha kiesel a gyakorlat ritmusából. Minden egyéb csak akadályozni fog abban, hogy

visszatalálj. Azt, hogy milyen „érzés” valamit tenni, sohase akard előre megtudni, vagy öngerjesztéssel preparálni. Bízd rá magad azokra a gesztusokra, amelyek „ahhoz az érzéshez” vezetnek. A hamis érzelmek ezekben a tartamgyakorlatokban még hamisabbként hatnak. Mert most az a tét, hogy mi történik éppen: öngerjesztő érzelempreparálás, vagy odafigyelés a fára (olvasmányra)? Más gesztusok ritmizálják az előbbit, és mások az utóbbit.

Irodalom

Berszán István (2002): *Kivezetés az irodalomelméletből*. Mentor, Marosvásárhely.

Berszán István (2005): Kutatási gyakorlatok. In Berszán István (szerk): *Alternatív mozgásterek – működés és/vagy gyakorlás a kognitív folyamatokban*. Scientia, Kolozsvár.

Berszán István (2006): Gyakorlat és pragmatika. In Berszán István (szerk): *Gyakorlat, éthosz, pragmatizmus*. Scientia, Kolozsvár. (megjelenés előtt)

Berszán István (2006): Etikai Tájékozódás. In Berszán István (szerk): *Gyakorlat, éthosz, pragmatizmus*. Scientia, Kolozsvár. (megjelenés előtt)

Bókay Antal (2004): *József Attila poétikái*. Gondolat, Budapest.

Derrida, Jacques (2000): A halál adománya. *Vulgo*, 2. 3–4–5. 144–160.

Foucault, Michel (1983): Mi a felvilágosodás? In

Foucault, Michel (1991): *A modernség politikai-filo-*

zófiai dilemmái, a felvilágosodáson innen és túl. A Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutató Intézete, Budapest.

Lévinas, Emmanuel (1999): *Teljesség és végtelen*. Jelenkor, Pécs.

Lévinas, Emmanuel (1998): *Otherwise than being, or, Beyond essence*. Duquesne University Press.

Rorty, Richard (2006): A nyugati értelmiség vándorútja, avagy a megváltó igazság hanyatlása és az irodalmi kultúra felemelkedése. In Berszán István (szerk): *Gyakorlat – éthosz – pragmatizmus*. Scientia, Kolozsvár. (megjelenés előtt)

Berszán István

Kolozsvár, Babes-Bolyai Tudományegyetem,
Magyar Irodalomtudományi Tanszék